

117)SVETONIJE. *Dvanajst rimskih cesarjev*. Naslov originala: G. Suetonius Tranquillus: *Vitae duodecim caesarum*. Prevedel in opombe napisal Jože Šmit. – Ljubljana, Cankarjeva založba, 1960, 390 str.

114

Zlatko Šešelj

leksikon

KVINT SEPTIMIJE FLORENT TERTULIJAN

Namjena je i namjera ovog kratkog zapisa o Kvintu Septimiju Florentu Tertulijanu da, negirajući svoju apsolutnost i neprikosновенost, potakne pitanja, razmišljanja i nove komentare. Nijedna, naime, misao nije i ne može biti istinski vrijedna, ako je završena i ne postavlja nove probleme.

Pojava Tertulijana vezana je vremenski za period krize Rimskog carstva: provale barbara, nerodica, kuga i glad samo su neki od mnogobrojnih problema s kojima su se suočavali car i njegovi podanici. Pridodamo li svim tim nedaćama i pojavu kršćanstva, postat će razumljivo zašto su cezari zaveli politiku čvrste ruke, zalažući se za Pompejev princip: „Tko nije za nas, taj je protiv nas.“ Kršćani, proklamirani kao neprijatelji poretka i vlasti, ubrzo su bili izvrgnuti progonima i hapšenjima. Stari se Antoninov zakon o vjerskoj toleranciji potpuno zaboravio, zanemario.

115

Opravdanost borbe protiv kršćana zasnivala se na veoma postojanim i uvjerljivim idejno-filozofskim razlozima. Celz, filozof stoičke škole, vjerni podanik Marka Aurelija, izvrgava poruzi i kritici kršćansko učenje o povratku duše u stara tijela, ozarena za vječni život, antropomorfističko i antropocentričko gledanje na svijet, dajući sliku stoički koncipirane harmonije sfera, simfonije simpatija (Posidonije), skladnosti mehanizma kojim upravlja vrhovni Razum, gospodar i stvoritelj demona, čuvara stihija, svjetske energije.

Ipak, jedan tako razumski savršeno zamišljen pogled na svijet morao je uzmaći pred protivurječnom i naivnom, paradoksalno zamišljenom kršćanskom eshatologijom. Jer, oduševljavati se harmonijom sfera, sveukupnom međusobnom povezanosti dijelova svemira, smijati se od srca naivnostima knjige postanka – mogao je neki bogati magnat i visoki aristokrat. Većini bolesnih, sakatih, umornih, obespravljenih i od rada pogrbljenih robova i siromašnog proletarijata pretvaranje tijela, koje gnjili i raspada se, u neko biće, zauvijek svijetlo i obasjano božanskom milošću nipošto nije bilo protuprirodna pojava već jedini smisao života i patnji na ovome svijetu. Mogućnost da se bude ono što se razumski ne može biti, mogućnost da se ne bude

ono što razumski jest, rađala je istinsko uvjerenje o duhovnoj slobodi svakog pojedinca, o njegovoj moći da sam izabere svoju bit, esenciju. Čovjek se tako, bar u domeni duhovne svijesti, osjetio slobodnim kreatorom vlastite sudbine. Sloboda je postala ustrajanje u apsurdno a ne stoičko spoznavanje nužnosti i reda u prirodi, gdje se ništa ne događa slučajno, bez uzroka. Rečenica „Credo, quia absurdum” označavati će vijekovima neutaživu pojedinčevu težnju za samosvijesću i samospoznajom. No, nakon nekoliko vijekova postat će jasna prividnost i lažnost takve slobode: u ime oslobađanja duše, a time i duha, čovjek će biti negiran kao praktično biće, a crkva će svojim društveno-političkim angažmanom preći u svoju negaciju.

Za vrijeme Komodove vladavine kršćanstvo proživljava vrlo teške trenutke progona, zatvaranja i mučenja vjernika. No, religija koja je već zarazila cijeli svijet širi se bez obzira na brojne žrtve. Štaviše, intenzivira se rad apologeta i crkvenih učitelja, a dolazi i do pojave prvih latinskih prijevoda Svetog pisama. Osobito živa djelatnost zapaža se u Africi, gdje je, s pojavom Tertulijana, Ciprijana i Laktancija, procvjetala apologetska kršćanska književnost.

Prvi značajniji prozaist latinske apologetske literature, Kvint Septimije Florent Tertulijan, Afričanin je iz Kartage, sin nekog beznačajnog centuriona. Rodio se oko 160. godine u neznabožičkoj obitelji. Zaredio se 195. godine, da bi u periodu od 197. do 214. napisao tridesetak spisa.

Djela bismo mu mogli uvjetno podijeliti na etička, teološko-polemička i apologetsko-kritička. Etički se spisi dijele na rane, mladenačkim zanosom i gotovo panteistički obojene (198-206), na zrele (208-212), opterećene doživljajem apokaliptičkog dualizma i rigoroznim cjepidlačenjem u određivanju ponašanja vjernika, te, napokon, na spise vezane za 213. i 214. godinu, Tertulijanovu vjersku prekretnicu, obilježenu prijelazom u montanističku sektu.

Spomenut ćemo i kronološki poređane naslove spisa: Prikazanja, Žensko odijevanje, O vjenčanju, Idolatrija, Vijenac, Koprena nevinosti, Svjetovanje i moralna čistota, Palij (ogrtač cinika), Stid, Monogamija.

Najpoznatije apologetsko djelo svakako je „Branič” ili, na latinskom, „Apologeticum adversus gentes pro Christianis”, obrana i kraća ilustracija kršćanskog učenja. S gorčinom očitujući svu težinu položaja kršćana u Carstvu, Tertulijan napada bezbožne, bogohulne krvnike i progonitelje, njihovo neznanje, apsurdnosti sudskih postupaka protiv vjernika:

„Čovjek glasno kaže: 'Kršćanin sam!' Kaže što jest, a ti želiš čuti što nije. Sjedite da istisnete istinu, samo kod nas se trudite da čujete laž. 'To sam', kaže, 'što pitaš jesam li. Što me mučiš naopako? Priznajem, a mučiš me. Što bi tek radio, da tajim?' Zaista, kad drugi poriču, ne vjerujete na brzu ruku; nama, čim poreknemo, smjesta vjerujete.” (Ap., II, 13–14)

Potaknut advokatskom strašću za pobijanjem istovjetnim razlozima, on će obasuti

protivnika pogrdama, prijekorima, podsmjesima i prezirom, kad pokazuje razloge progona kršćana: suci, koji stalno naglašavaju da se bore protiv neznanja i zabluda a ne protiv fenomena vjere, ni sami ne znaju mnogo o vjeri onih kojima sude. Jer da ne znaju, bili bi blaži u prosuđivanju i ne bi posizali za nepravednim sudskim postupcima.

„Svjedočanstvo neznanju koje osuđuje nepravednost, dok istu opravdava, jest ovo: svi se, koji su prije mrzili, jer nisu znali što je ono što mrže, prođu i te mržnje, čim nestane neznanja.” (Ap., I, 6)

Pobijajući ateizam i dokazujući božju opstojnost, njegovu svemoć i sveprisutnost, Tertulijan posvećuje cijelo sedamnaesto poglavlje veličanju i hvaljenju svog Stvoritelja:

„Što mi štujemo, jedan je Bog... On je nevidljiv, ako se i vidi; on je nedokučiv, ako se i u milosti ukazuje; on je nerazbirljiv, ako se i sjetilima ljudskim razabire — zato je pravi i tako velik. Uostalom, što se uopće može vidjeti, dokučiti, razabrati, manje od očiju koje to obuhvaćaju i od ruku koje se toga dotiču i od sjetila koja to nalaze. A što je neizmjereno, to je sebi jedino poznato. To čini da se Bog razabire, ali se ne da razabrati potpuno. Tako ga silna veličina čini čovjeku i znanim i neznanim.”

Očito je da je ovdje Tertulijan zagazio u mutne, uzburkane, teološke vode. Tako će se njegov cjelokupni kasniji literarni rad svesti na oštru borbu protiv mnogobrojnih sekti u samom kršćanstvu. Po tematskoj podjeli, ovdje bi se ubrajali teološki spisi polemičkog karaktera: „Protiv Valentinijevaca” (sekte gnostika, koja temelji učenje na teoriji o eonima, stvaralačkim i pokretačkim, svjetskim snagama), „Protiv Židova”, „Protiv Hermogena” (novoplatoničar, dualist, koji u vječnoj materiji vidi uzrok svega zla), „Protiv Marcionita” (sekte nazvana po utemeljitelju i piscu „Poslanica apostola Palva”, Marcionu, podosta slična gnosticima, koja zanemarujući kozmogoniju i učenje o eonima, zagovara shvaćanja Isusa Krista kao duhovnog sina Boga—oca, te se tako priklanja doketizmu), i napokon spis „Protiv Prakseja”, polemička rasprava o svetom trojstvu.

Tertulijanovo je shvaćanje trojstva osebujno, zanimljivo i značajno za razvoj teološke misli: postoji samo jedno božansko stanje (status), koje obuhvaća različite stupnjeve (gradus); samo jedna supstancija u bogu (substantia), ali ona posjeduje brojne oblike (formae); jedna moć (potestas) koja se, međutim, ostvaruje na različite načine (species). Postoji samo jedan bitak (unum, non unus), ali i mnogolike osobnosti, pojedinačnosti; samo jedan bog, no istovremeno i trojstvo supstancijalnih realiteta (substantivae res), trojstvo osoba (personae). Tertulijan je, dakle, pronašao klasičnu teološku formulu: „Tres personae, una substantia”, te bi bio prvi veliki teolog trojstva da ne isključuje, osporava, vječnost sina i duha svetoga, njihovu božansku postojanost i bezvremenost. Jer, za njega je bog od iskona sam i jedan, a postao je ocem u trenutku rađanja riječi. Ona je prvorodena, ali nije i vječna poput oca; po njoj i u njoj stvoren je svijet. Ona je glas oca svemogućeg, cvijet njegovih misli, plod njegove dobrote. Po njoj je rođen provoređenac sin, osoba prije svih bića,

bog od boga, svjetlo od svjetla, razlikujući se od oca kao što se stabljika razlikuje od korijena, rijeka od svog izvora, zraka svjetlosti od sunca. Ali stabljika, izrasla iz korijena, donosi plod, rijeka, potekavši od izvora, stvara bezbrojne rukavce, a zraka sunčeva, jarka i vrela, obasjava i oživljava svekoliku prirodu; jednako kao što se iz korijena, a po stabljici, rađa plod, tako i duh sveti, kao treća osoba jednog supstancijalnog realiteta, nastaje od boga, a po sinu.

Članovi trojstva, kao što se razabire, vremenski su stupnjevani: dok je otac od iskona vječan i jedan, dotle sin i duh sveti postaju bezvremenski, prostorno neodređeni, tek svojim rađanjem.

Od preostalih spisa, valjalo bi spomenuti i djelo „De testimonio animae“ (Svjedočanstvo duše), u kojem Tertulijan dokazuje uskrsnuće tijela, a samim time i besmrtnost duše.

Pri kraju svog puta Tertulijan se priklanja sekti montanista, iako se gotovo cijeli život borio protiv nebrojanih hereza.

Montanizam, nastao u Frigiji, stekao je u kratko vrijeme gomilu sljedbenika među svim slojevima stanovništva, propovijedajući asketski život, ugušivanje požuda, odricanje svih životnih radosti, ekstatično sjedinjenje s božjom osobom, nagovještavanje skoro smak svijeta. Ta je sekta bila oštar protivnik oportunističkih crkvenih općina koje su, već sasvim formirane, gubile mnoge revolucionarne karakteristike.

118

Sigurno je i neosporivo da su obazrivost i bojažljivost eklezijalnih zajednica, njihovo ulaganje cesarima i započeto diferenciranje određenih slojeva unutar same zajednice osnovni uzroci Tertulijanova naprasitog i svakako iznenađujućeg postupka. Shvaćajući svoj poziv kao propovijedanje kraljevstva božjeg (regnum Dei) siromašnima, umornima, iscrpljenima i obespravljenima, on je prokleo hipokriziju, himbenost i dodvoravanje crkvenih općina, nastavljajući put ustrajanja u asketskom životu i moralnoj žistoći (vivere in oboedientia et in castitate).

Hrabro ustrajanje i zalaganje za ono što je sam izabrao i odredio kao svoj životni cilj; najveće je Tertulijanovo djelo, značajnije i veličanstvenije od svih trideset napisanih rasprava. To je najveća potvrda slobode uma i volje Kvinta Septimija Florenta.

Zlatko Pleše

SOLON

Kad se govori o Solonu, u prvom se redu misli na Solona—političara. Nesumnjivo je da je značaj njegovih reformi iz 594. godine golem, no nikako ne smijemo smetnuti s uma ljepotu njegovih pjesama i mudrost njegove filozofije.

Pokušat ćemo, dakle, govoriti o Solonu — političaru, pjesniku i filozofu.

Rođen je u jednoj od najuglednijih atenskih porodica negdje oko 640 godine. Kao mladić napustio je rodni grad i krenuo u svijet ne bi li se obogatio trgovinom. Kad se nakon dugog izbjivanja vratio, našao je Atenu u prilično bijednom stanju. Tirani, koji su se izmjenjivali na vlasti, živjeli su od pljačke i u stalnom sukobu s narodom koji je bio opterećen golemim dugovima. Zelenaštvo je cvjetalo. Novac postaje kupovno sredstvo i, budući da je bio vrlo rijedak, strašno je skup. Seljaci u bescijenje prodaju svoje proizvode, zadužuju se i postaju lak plijen lihvarima. I vanjski je utjecaj Atene ništavan. Kao potpuno oslabljena država morala je prepustiti Salaminu Megaranima. Otprilike u takvim uvjetima na političku scenu stupa Solon.

119

Napisao je mobilizatorsku elegiju, *Salamina*, od koje je sačuvano osam od napisanih stotinu stihova. U njoj kaže da mu je žao što je Atenjanin i osuđuje olako prepuštanje Salamine. Poziva građane da krenu u junački boj i povrate otok.

*Ἴομεν εἰς Σαλαμίνα, μαχησόμενοι περὶ νῆσος
ἰμερτῆς, χαλεπὸν τ' αἰσχος ἀπωσόμενοι.*

Hajdemo u Salaminu, da junački branimo otok
Željani i k tomu da od sebe turnemo rug!

(Prijevod Stjepan Senc)

Priča kazuje da se pri pjevanju te elegije Solon napravio ludim, jer je bilo zabranjeno pozivati na ponovno osvajanje Salamine. Međutim, nadahnuti patriotizam Solonov postigao je u potpunosti svoj cilj. Atenjani su se odlučili na borbu i uspjeli ponovo doći u posjed otoka Salamine.

Godine 594. izabran je Solon za arhonta s posebnim ovlastima da provede reforme. Te su reforme provedene u dva pravca: s jedne je strane Solon nastojao popraviti vrlo loše stanje seljaštva koje je bilo opterećeno dugovima i u stalnoj opasnosti da padne u dužničko ropstvo, a s druge strane da podjelom građana prema imetku podijeli po istom kriteriju i opseg njihovih prava. Prva od ovih reformi poznata je pod nazivom *σεισάχεια* (skidanje tereta), i ona je znatno pridonijela razvoju atenske